

ОБРЯДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО БАГАТСТВА ДИТИНИ ПІД ЧАС ХРЕСТИН У НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Дзвенислава Ганус

УДК 392.14(477.8-192.2)

У статті розглянуто обрядодії населення західноукраїнського пограниччя у ХХ — на початку ХХІ ст., що здійснювалися на святкуванні хрестин для забезпечення майбутнього багатства дитини. Описано мотивацію та атрибути обрядів збирання грошей і пригощання гостей хлібом. Простежено локальні варіації та часові трансформації в обрядах.

Ключові слова: дитина, хрестини, гроші, хліб, каша, «квітки», баба-повитуха.

В статье рассмотрены обрядодействия населения западноукраинского пограничья в ХХ — начале ХХІ в., которые осуществлялись на праздновании крещения с целью обеспечить будущее богатство ребенка. Описано мотивацию и атрибуты обрядов собирания денег и угощения гостей хлебом. Прослежено локальные вариации и временные трансформации в обрядах.

Ключевые слова: ребенок, крестины, деньги, хлеб, каша, «цветки», баба-повитуха.

The article deals with the ritual actions of population of the Western Ukrainian borderland during the ХХth — early ХХІst centuries performed at christening party to ensure future wealth for a baby. Motivation and attributes of the rites of collecting money and regaling the guests with bread are described, and the local variations and temporal transformations in the rites are considered.

Keywords: baby, christening, money, bread, porridge, flowers, midwife.

Українці, зокрема населення західноукраїнського пограниччя, ще від народження дитини намагалися забезпечити їй благополучне майбутнє, на що спрямовували свої дії в родильній обрядовості. Основними атрибутами багатства було прийнято вважати гроші та хліб, відповідно побутували обряди обдаровування дитини грошима та пригощання гостей хлібом. Сьогодні населення дедалі частіше здійснює звичайне обдаровування дитини. Прийшовши до хати, гості кладуть гроші біля дитини або «вітають» матір, даючи їй гроші, а біля дитини у дарунок кладуть одяг. Так, на Підляшші останнім часом замість подарунків дітям почали давати гроші «в колыску» [4]. На Бойківщині гості кладуть гроші біля дитини, що лежить на простеленому на столі кожусі. Проте до середини ХХ ст. була ціла система обрядодій, які виконували для забезпечення майбутнього багатства дитини під час святкування хрестин.

Метою пропонованої статті є опис особливостей реалізації обрядів, що спрямовані на забезпечення майбутнього благополуччя дитини.

Джерельною базою для аналізу послужили польові матеріали, зібрані в селах західноукраїнського пограниччя, до складу якого входять такі історико-етнографічні райони, як Волинь, Надсяння, Бойківщина та Лемківщина, а також праці дослідників кінця ХІХ — ХХ ст.

Збір грошей на потреби та одяг для дитини. До середини ХХ ст. гроші на хрестинах збирала баба-повитуха, що пов'язано з її допомогою при пологах. Наприкінці святкування вона з тарілкою в руках підходила до кожного гостя й просила грошей. Збираючи їх на тарілку, баба-повитуха могла пригощати гостей горілкою, здійснюючи так званий «перепій» (ФМІ). Згідно з польовими матеріалами, вона могла збирати гроші безпосередньо для себе, для себе і дитини та лише для дитини.

Збираючи гроші для себе, баба-повитуха ходила поміж гостей і просила грошей або ж сиділа за столом, а гості, прийшовши на хрестини, одразу давали їй гроші («бабі на капці»). Для збирання грошей баба-повитуха також могла використовувати фартух або

спідницю, а на Надсянні вона клала тарілку в запаску.

Гроші тільки для дитини баба-повитуха збирала дуже рідко. Це зумовлено тим, що бідна сім'я була не в змозі заплатити за допомогу при пологах, тому функції оплати перекладалися на гостей. На підтвердження можна навести свідчення однієї з респонденток: «Баба прислужувала жінці при пологах, то їй треба заплатити» (ЮОС). Збір грошей для дитини мотивували тим, що маляті потрібно придбати колиску, пелюшки, черевички або «тапки», про що інформували гостей.

Часто зібрані гроші баба-повитуха ділила на дві частини: меншу забирала собі, а більшу віддавала дитині. У такому разі вона акцентувала увагу присутніх на подальший розподіл коштів на її потреби та на потреби дитини: «Дитині на мило, а бабі на пиво» (Волинь); «Бабі на капці, а дитині на колиску» (Надсяння). Зібравши та поділивши гроші, баба-повитуха віддавала їх безпосередньо матері дитини або клала біля дитини в колиску. В окремих селах Надсяння фіксуємо, що баба-повитуха клала їх у сито та здійснювала «сіяння»: «Брали решето і клали туди гроші і так сіяли на дитину, то так баба сіяла, би дитина була багачка» (ГМС).

Подекуди на пограниччі побутував звичай, коли гості паралельно давали гроші бабі-повитусі «на тапки» та «привітували» маму з дитиною, даючи їй гроші також. На Волині для баби-повитухи гості гроші клали в її фартух, а для дитини кидали на тарілку. Інколи в селах Надсяння поруч із бабою-повитухою стояла мати (хрещена мати), яка на окрему тарілку збирала гроші.

По-іншому відбувався збір грошей бабою-повитухою на території Надсяння (яка нині входить до складу Польщі) та Південної Лемківщини (яка сьогодні входить до складу Словаччини). О. Кольберг повідомляє, що баба-повитуха підходила до кумів з тарілкою та горілкою. Випивши горілки, куми клали на тарілку по кілька «грайцарів», які баба відносила до породілі [7, с. 50]. Подібний обряд виконувався в с. Курів (Південна Лемківщина), де

баба-повитуха, крім грошей, приносила породілі, яка в цей момент була в ліжку, склянку горілки. Породілля забирала гроші та зливала горілку в пляшку, яку тримала «в конику» [5, с. 110]. Слід зазначити, що цих обрядодій на території українського пограниччя не зафіксовано.

Залежно від локальної традиції на пограниччі збирати гроші мали право хрещені батьки — як разом, так і окремо. Скажімо, на Лемківщині гроші для дитини міг збирати хрещений батько, для чого він використовував дерев'яну тарілку: «То тепер кладуть у тарілку, а тоді не було, то клали у палачку, така дерев'яна миска» (ЛГП). У цьому самому регіоні збирати гроші мав право дяк, як найстарший у хаті й до того ж письменний; він клав на тарілку шматок хліба і звертався до гостей: «...воно голе і убоге прийшло на цей світ, то, будь ласка, скиньте дещо для нього, хто що може, по дукату або два». Відтак тарілку передавали кумам, щоб вони поклали гроші [6, с. 35].

Хрещені батьки могли збирати гроші й для баби-повитухи. Так, на Бойківщині хрещена мати збирала гроші «бабі на капці», а на Надсянні це робив хрещений батько. Зібрані гроші хрещені батьки передавали бабі. Вона могла забрати їх собі або ж певну частину віддати дитині.

Значно збільшується роль хрещених батьків на хрестинах із втратою бабою-повитухою функцій родопомічниці (середина ХХ ст.). У подальшому гроші збирали тільки для дитини. Право збирати гроші також отримала рідна баба дитини, а в окремих селах Надсяння та Лемківщини — жінка, що готувала їжу на хрестини, а подекуди на Бойківщині — мати з дитиною на руках. Основною обрядодією за їхньою участю стає традиційне ходіння з порожньою тарілкою поміж гостей та збирання в неї грошей. Інколи на тарілку, у яку збирали гроші, могли класти різні предмети: вишиту серветку, краєць хліба. У деяких селах пограниччя в краєць хліба «запиналася» копійка.

Важливішу роль хрещені батьки виконували в обряді «перепоею». Підходячи по черзі до

кожного гостя, хрещений батько наливав горілку. Випивши, гість кидав гроші на тарілку, тобто здійснювався своєрідний обмін: «горілка → гроші».

Різною була аргументація збору коштів для дитини. Досить часто вона залежала від бажання виконавця обрядодії, без урахування місцевих традицій. Наприклад, гостям указували на необхідність придбання колиски, «капців», сорочки, пелюшок. У селах Надсяння хрещений батько, збираючи гроші співав:

Ой ви, куме, не жартуйте,
Хоч сто рублів подаруйте,
Треба ложки, треба миски,
І дитині тре колиски (ВКІ).

На Бойківщині фіксуємо дещо скорочений варіант: «На ложку, на миску і дитині на колиску» (КМС), а на Волині традиційним стало збирання грошей «дитині на мило», щоб мати мала в чому купати немовля.

В окремих селах пограниччя роль виконавця обрядодії полягала в тому, що він ставив тарілку посередині столу, у яку гості почергово кидали гроші. Так, на Надсянні хрещений батько, поставивши тарілку на стіл, закликав гостей давати гроші дитині «на черевички». У поодиноких випадках на Бойківщині гості «пускали тарілку по столу», тобто передавали її один одному за рухом сонця (МАЙ).

Подальші дії із зібраними грошима були спільними для всього пограниччя: їх, склавши в хустинку, клали в колиску біля дитини, «щоб вона була багатогою».

Обряд з кашею. Цей обряд фіксуємо лише на півночі Волині, де побутував давній звичай варити пшоняну кашу на хрестини, якою пізніше за окрему плату пригощали гостей, здійснюючи обмін: «каша → гроші». Слід зазначити, що приготування каші для споживання на післяпологових трапезах було поліською традицією, а отже, простежувалося на Волинському, Рівненському, Житомирському, Київському, Чернігівському та Сумському Поліссі [2, с. 184]. Порівнявши

волинський і поліський варіанти обряду з кашею, бачимо, що основною метою першого варіанта є «продавання каші», а другого — її «розбивання».

Основною особою, що варила кашу та пригощала нею гостей на хрестинах, була баба-повитуха (ЗЕС). Вона або особисто пригощала кожного гостя кашею, або ставила кашу на стіл, звідки кожний набирив її. Гість, узявши ложку каші, одразу клав на її місце в тарілці гроші, а подекуди гості спочатку з'їдали кашу й після цього давали гроші. За іншим варіантом, використовували дві тарілки: одну для каші, а другу для грошей, відповідно, узявши ложку каші, на другу тарілку клали гроші.

Уважалося, що в такий спосіб гроші збирають дитині «на кашу». На Підляшші гості співали:

На столі каша стала,
Золотого вінка ждала.
Пане Степане, в тебе грошей стане,
Дай роділлі на вино,
А дитятку на мило,
Щоб раненько вставало
І очки промивало [1, с. 283].

Пережитком цього обряду сьогодні є те, що рідна баба дитини (гість) ходить із тарілкою поміж гостей і закликає дати «грошей дитині на кашу» (КНП), сама страва — відсутня.

Обряд із «квіткою». Незважаючи на те, що цей обряд був поширений майже на всьому Правобережжі: починаючи на півночі від Волинського та Київського Полісся до центральної Херсонщини на півдні, а із заходу на схід — від річки Збруч до Правобережного Подніпров'я, за винятком лише кількох середньопридніпровських районів [3, с. 149], на території західноукраїнського пограниччя він трапляється лише на півдні Волині та на півночі Надсяння.

Обряд із «квіткою» полягав у тому, що спеціально виготовлену «квітку» продавали гостям, тобто здійснювався обмін: «квітка» → гроші. У «квітці» респонденти вбачають магичний зміст, пояснюючи це тим, щоб дитина

«цвіла», «була гарної краси». «Квітка» була символом здоров'я, благополуччя, добробуту, вдачі, краси, плідності [2, с. 195].

Наприкінці ХІХ — до середини ХХ ст. основною дійовою особою в обряді була баба-повитуха. Улітку вона робила «квітки» зі свіжих квітів, калини та барвінку, а взимку — із сухих квітів та барвінку. Польська дослідниця С. Рокосовська зазначає, що на Волині (с. Юрковщина Звягельського повіту) вибір матеріалу для виготовлення «квіток» залежав від статі дитини: якщо хлопчик, то «квітка» була зі збіжжя, якщо дівчинка — з квіток [8, с. 133].

Виготовлені «квітки» баба складала в запаску або в решето, звідти їх роздавала гостям, а ті у свою чергу кидали їй туди гроші. Для кожного гостя призначалася одна «квітка». Роздавати «квітки» баба розпочинала від хрещених батьків. Продаж «квіток» завжди супроводжувався традиційними вербальними формулами:

Йшла бабуня з торгу,
Несла квіток торбу,
То з ружі, то з калини
До (ім'я дитини) на хрестини (МНО).

Або:

Йшла баба з міста,
Несла квіток двіста,
То з ружі, то з калини,
До (ім'я) на хрестини (БЄЗ).

Баба-повитуха могла мотивувати збір грошей тим, що вони потрібні «дитині на мило, а їй на пиво» або «на черевички, сорочечку, колиську» тощо.

Зібрані гроші баба-повитуха могла забрати собі, поділити на дві частини (для себе та для дитини), віддати дитині. Переважали другий та третій варіанти. Гроші, що належали дитині, баба урочисто клала біля неї в колыску, бажаючи їй багатства.

В окремих випадках продаж «квіток» доповнювався тим, що гостей пригощали горілкою; при цьому баба казала: «Йшла баба ранком, несла горілку збанком» (БЄЗ). По-

декуди баба вмочувала квітку в горілку і бризкала нею по обличчю гостя, після чого він випивав горілку. У Сокальському повіті баба-повитуха, наливаючи кумам горілки та вручаючи букетик із квітів, примовляла: «Прошу на квіточку і на горілочку, і на перший подарунок, щоби дочекалися і ще славнішого і дорожчого подарунка від хресного сина (доньки)». Хрещені батьки їй відповідали: «Дякуємо за квіточку, за горілочку, щоби та дитина здорова росла і ще на весілля просила» [9, с. 87].

Магічними властивостями обряд із «квіткою» наділявся не лише для дитини, але й для гостей. Так, за народними віруваннями, «квітку» заборонялося викидати, її клали в хаті за іконами. Вірили, що ця «квітка» приносить успіх людям, які працюють на ярмарку: «Казали, як йдеш продавати щось на базар, то вже добре на продаж» (СМС).

На Волині зі зменшенням ролі баби-повитухи під час пологів та поступовим зникненням її постаті з родильної обрядовості відбулася незначна трансформація цього обряду. Бабу-повитуху змінила баба дитини або старша жінка, що присутня на хрестинах. Вони виконували ті самі дії, що й баба-повитуха. Усі гроші залишалися дитині. У селах Надсяння цей обряд зник, а замість нього хрещені батьки просто збирають гроші.

Обряди з хлібом. Бажання забезпечити благополуччя дитини в майбутньому чітко виражено в обрядодіях, пов'язаних з використанням хліба. У цих обрядах присутні дві складові: принесення до церкви разом з дитиною хліба та урочисте частування ним гостей на хрестинах. Основна причина таких дій — наділити дитину хлібом у майбутньому відповідно до того, як наділені ним гості на хрестинах, «щоб дитина так мала хліб, як гості на хрестинах» (САІ).

У селах Надсяння побутовував обряд «снідання дитини»: мати або баба дитини пекли одну-дві хлібини, які баба-повитуха, а тепер хрещена мати або хрещений батько беруть до церкви (КАВ). На хрестинах цей хліб, порізавши на кусочки (відповідно до кількості гос-

тей) та посипавши цукром, клали на розі столу, а подекуди й посередині. Гості його з'їдали першим. В окремих селах аналогічний обряд був відомий під назвою «окрушок» (МГГ). Відмінність простежується лише в тому, що хліб до церкви обов'язково несла хрещена мати. Опісля його не клали на стіл, а роздавали всім гостям, щоб у дитини було «солодке та багате життя». Подібні обряди здійснювалися на Холмщині: кума, повернувшись із церкви, частувала всіх присутніх шматочками цілушки із цукром, яку «брала до хреста» [1, с. 284].

Обрядодії, пов'язані з хлібом, виконувалися і в різних селах Волині. Наприклад, хрещений батько на обряд хрещення ніс до церкви хліб, шматочки якого на святковому обіді давали кожному гостеві. Хрещені батьки могли нести до церкви дві хлібини: одну — для священника, другу — для гостей. Після розподілу

хліба між гостями, скибочку хліба могли класати дитині в колиску, щоб вона «завжди його мала» (НСС).

На Лемківщині, коли вже повернулися із церкви, дитину головою прикладали до хліба, що лежав на столі. На святкуванні хрестин його різали та роздавали всім гостям, висловлюючи побажання «би дітвак не голодав потом, завжди мав хліб» (ТЕМ).

Отже, для забезпечення майбутнього благополуччя дитини на хрестинах здійснювали такі обряди: збирання грошей на тарілку; пригощання гостей кашею; продавання «квіток»; частування гостей хлібом. Їх виконували баба-повитуха, хрещені батьки, мати або баба дитини. Обрядодії впливу на благополуччя дитини вирізняються значними локальними відмінностями залежно від історико-етнографічного району, а подекуди навіть у межах самого району.

1. *Борисенко В.* Звичаї та обряди при народженні дитини // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. — К., 1997. — С. 281–285.

2. *Боряк О.* Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. — К., 2009.

3. *Гаврилюк Н.* Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). — К. : Наукова думка, 1981. — 279 с.

4. *Ігнатюк І.* Звичаї та обряди при народженні дитини на Південному Підляшші // Над Бугом і Нарвою. — 2000. — № 6 (52). — С. 28–29; 2001. — № 31 (53). — С. 24–26.

5. *Мушинка М.* Народження дитини у звичаях села Курів, Бардиївського округу // Дукля. — 1961. — № 2. — С. 107–114.

6. *Торонський О.* Русини-лемки // Зоря галицька яко альбум. — Л., 1860.

7. *Kolberg O.* Przemyskie. Zarzys etnograficzny. Z posmiertnych materialow wydal I. Kopernicki. — Krakow, 1891. — S. 49–51.

8. *Kopernicki I.* Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materialow zebranych przez p. Zofije Rokosowska we wsi Jurkowszczyznie w pow. Zwiahelskim // Zbior wiadomosci do antropologii krajowej. — Krakow, 1887. — T. 11. — S. 130–229.

9. *Sokalski B.* Powiat Sokalski pod wzgledem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. — Lwow, 1899.

Список інформантів

ФМІ – Футиш Марія Іванівна, 1936 р. н. Записала Дз. Ганус у червні 2013 р. в с. Гута Сокальського р-ну Львівської обл.

ІОС – Іванська Ольга Степанівна, 1938 р. н. Записала Дз. Ганус у серпні 2012 р. в с. Трушевичі Старосамбірського р-ну Львівської обл.

ГМС – Голова Марія Степанівна, 1936 р. н. Записала Дз. Ганус у жовтні 2013 р. в с. Семирівка Яворівського р-ну Львівської обл.

ЛГІ – Лютянська Ганна Іванівна, 1947 р. н. Записала Дз. Ганус у червні 2012 р. в с. Верховина Бистра Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

ВКІ – Вишеньська Катерина Іванівна, 1942 р. н. Записала Дз. Ганус у червні 2013 р. в с. Клебани Жовківського р-ну Львівської обл.

КМС – Кравець Марія Степанівна, 1925 р. н. Записала Дз. Ганус у серпні 2012 р. в с. Мшанець Старосамбірського р-ну Львівської обл.

МАЙ – Місяйло Анна Йосипівна, 1940 р. н. Записала Дз. Ганус у вересні 2013 р. в с. Яворів Турківського р-ну Львівської обл.

ЗЄС – Занюк Єва Савівна, 1931 р. н. Записала Дз. Ганус у липні 2013 р. в с. Залісся Шацького р-ну Волинської обл.

КНП; КЛЮ – Корнелюк Наталя Петрівна, 1921 р. н.; Корнелюк Лідія Юрківна, 1958 р. н. Записала Дз. Ганус у липні 2013 р. в с. Пульмо Шацького р-ну Волинської обл.

МНО – Мотика Ніна Онуфріївна, 1939 р. н. Записала Дз. Ганус у серпні 2013 р. в с. Лежниця Іванічівського р-ну Волинської обл.

БЄЗ – Безсонова Єва Захарівна, 1944 р. н. Записала Дз. Ганус у липні 2013 р. в с. Чорників Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.

СМС – Стебелько Марія Самійлівна, 1944 р. н. Записала Дз. Ганус у серпні 2013 р. в с. Млинище Іванічівського р-ну Волинської обл.

САІ – Сидорко Анна Іванівна, 1926 р. н. Записала Дз. Ганус у липні 2012 р. в с. Старява Мостиського р-ну Львівської обл.

КАВ – Качмар Анна Володимирівна, 1936 р. н. Записала Дз. Ганус у липні 2012 р. в с. Соколя (хутір Качмарі) Мостиського р-ну Львівської обл.

МГГ – Мацелко Ганна Григорівна, 1939 р. н. Записала Дз. Ганус у вересні 2013 р. в с. Клебани Жовківського р-ну Львівської обл.

НСС – Носко Степанида Семенівна, 1927 р. н. Записала Дз. Ганус у липні 2013 р. в с. Висоцьк Любомльського р-ну Волинської обл.

ТЄМ – Торола Єва Миколаївна, 1924 р. н. Записала Дз. Ганус у червні 2012 р. в с. Волосянка Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.